

Bajomi Iván – Bruszt László

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociológia Tanszék – Firenze, Europai Egyetemi Intézet, Társadalmi és Politikai Tudományok Tanszék

Rejtett választóvonalak nyomában

Egy magyarországi egyetemi konfliktus

„Engem idegesít (...) az a nagy demokratizmus, ami itt kezdett kialakulni. Ennek égése alatt a hallgatók most már kezdenek olyanokkal foglalkozni, ami egyáltalán nem tartozik rájuk, például tanterveket akarnak csinálni. És azok akarják megszabni, hogy mi legyen a tanterv – nem a hálóját, hanem azon belül, milyen legyen a tanterv –, akiket még oktatni fognak. Hát ez egy teljesen fejtetőre állított világ. Most egymás után készítik a tanterveket, hogy mi legyen benne. (...) Ha én azt mondom nekik, hogy menjenek a fenébe, hogy nem rájuk tartozik, hát ezt nem mondhatom nekik, mert akkor nem veszem a hallgatóságot komolyan. Pedig hát szeretem őket, meg azt hiszem, ők is szeretnek engem.” (tanszékvezető)

Az egyik magyarországi egyetem természettudományi karán 1978-ban nagyon éles reakciókat váltottak ki azok a követelések, amelyeket az egyik szak néhány diákja fogalmazott meg az Ifjúsági Parlament (1) névvel illetett konzultáció során. A résztvevők képzési tervük átfogó reformjára tettek javaslatot.

Atúlterhelésre panaszkodó és nagyobb önállóságra igény tartó tiltakozók elsősorban azt követelték, hogy a hetente átlagosan 34 órás kötelező óraszámot jelentősen csökkentsék, így téve lehetővé számukra több fakultatív előadás és szeminárium felvételét. A tanítás tartalmának módosítását is javasolták, többek között azt akarják, hogy bizonyos „értelmetlen” vagy „unalmas” gyakorlatok helyett, más érdekesebb órákon, például a szaktárgyuk társadalomtörténetét bemutató kurzuson vehessenek részt.

Az érintett tanszékek egyes oktatói kedvezően fogadták a diákok javaslatait, ugyanakkor más tanárok éles kirohanásokat intéztek a tiltakozók és a velük szolidáris kollégáik ellen. Ennek a viharos rendezvénynek köszönhetően nagy számú „be nem avatott” diák szerezhetett tudomást a tanári kar belső megosztottságáról, majd az ezt követő hetekben magasabb szinteken megrendezett konzultációk során még többen kaphattak képet a tanárok közötti ellentétéről a tiltakozó diákok hozzászólásai és az ezekre adott válaszok nyomán.

Hadállások és álláspontok

Mínthogy a korabeli magyar politikai rendszer nem kedvezett az érdekkülönbségek és még kevésbé a politikai nézeteltérések nyilvános kifejeződésének (2), amint tudomást szereztünk a szóban forgó Ifjúsági Parlamentekről, úgy gondoltuk, érdemes lenne esettanulmányt készíteni ezekről. E munka keretében egyebek között tanulmányoztuk a diákmozgalom létrejöttét és egyes egyetemi intézmények működésmódját. A továbbiakban ennek a kutatásnak csupán egyetlen részterületével, az általunk vizsgált egyetemi szervezeti egység tanári karán belül láthatóvá vált megosztottságokkal foglalkozunk majd.

Vizsgálódásaink kezdetén azt feltételeztük, hogy a reformjavaslatok fogadtatása alapvetően az érintett egyetemi oktatók közvetlen érdekeivel hozható összefüggésbe. Hogy ez utóbbiakról képet alkothassunk, elemeztük az érintett szervezeti egységek működésmódját, és ezzel párhuzamosan igyekeztünk számba venni a cselekvők egyes olyan jellemzőit, ame-

lyekről azt gondoltuk, összefügghetnek magatartásukkal. Így mindenekelőtt az oktatóknak az egyetemi és a tudományos mezőben elfoglalt pozícióiról gyűjtöttünk adatokat. Vizsgálódásaink révén két egymástól különböző szakmai stratégia jelenlétét állapítottuk meg.

Egy kutatás története

Kutatásunk lefolytatásához a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságnak Ifjúságkutató Csoportjától (KISZ KB. Ifjúságkutató csoport) kaptunk anyagi támogatást.

A francia olvasó talán meglepődhet azon, hogy egy ilyen kutatást egy olyan szerv finanszírozott, amely közvetlenül a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől függött, vagyis egy olyan intézménytől, amelyet azért hoztak létre, hogy a „hajtószijsz” szerepét töltsse be a hatalom és az ifjúság között. A sztálinizmus korszaka utáni időszakban az ilyen típusú kutatásoknak, és általában a szociológiai vizsgálatoknak a hivatalos szervek által történt finanszírozása részben a ezen intézmények belső megosztottságára volt visszavezethető. A szóban forgó apparátusok „reformista” vagy „pragmatikus” frakcióinak ugyanis, minthogy folyton hadban álltak a „voluntarista” frakciókkal, amelyek főként ideológiai jelszavakra hivatkoztak, érdeklükben állt, hogy empirikus szociológiai vizsgálatokat támogassanak. Ez utóbbiakról főként olyan megbízható információkat vártak, amelyeket érvként használhatnak fel az ellenfelekkel folytatott harcban, és amelyek megkönnyíthették bizonyos reformok megvalósítását. Viszont amint létrejöttek a kutatások intézményes keretei, igencsak összetettevé vált a helyzet, hiszen nem csak a pragmatikus frakció tagjai javasoltak vagy rendeltek meg különféle kutatásokat, hanem esetenként a velük szemben álló csoportosulások tagjai is ajánlottak érdekeikkel összhangban álló kutatási témákat.

E helyzet kétértelműsége a mi kutatásunk finanszírozását lehetővé tevő program esetében is kimutatható. Annak érdekében, hogy ne viseltesse gyanakvással a kutatással szemben azoknak az apparátusoknak a „konzervatívjai”, akiktől függött a kutatóhely, a teljesen ártatlannak tűnő A Kommunista Ifjúsági Szövetség szervezetsége és befolyása az ifjúság bizonyos rétegeinek körében címet adták a kutatásnak. A vizsgálódások valójában egyfelől annak feltárására irányultak, hogy az 1980-as évek elején milyen akadályok nehezítették a magyar egyetemi rendszer reformjára irányuló törekvések megvalósulását, másfelől annak elemzésére, hogy miként lehetne „megújítani” az ifjúság irányításával megbízott, akkoriban monopolhelyzetben lévő Kommunista Ifjúsági Szövetség működését, illetve miként lehetne legalizálni egyes, a fiatalok köréből kiindult autonóm mozgalmak működését. (3)

Kutatásunknak ezen a pontján kapcsolódni tudunk Pierre Bourdieu-nek a francia egyetemi mező belső megosztottságait elemző munkájához. (4) Az általunk azonosított szakmai stratégiák ugyanis feltűnő hasonlóságot mutattak azokkal, amelyeket Pierre Bourdieu tárt fel Franciaországot illetően. Főleg az derült ki, hogy Magyarországon, akár csak Franciaországban szoros kapcsolat mutatható ki az oktatóknak az egyetemi és a tudományos mezőben betöltött pozíciói és eltérő összetételű tőkejavak (kulturális, politikai, stb.) birtoklásában kifejeződő társadalmi származásuk között.

Ugyanakkor, még ha hasonlóságokat észlelhettünk is a magyar és a francia egyetemi mező között, ezek nem voltak elégségesek ahhoz, hogy értelmezni tudjuk a konfliktus során észlelt magatartásokat. Így például jó néhány oktató szavai és cselekedetei nyilvánvalóan ellentétesek voltak feltételezett érdekeikkel. Ebből a szempontból egyeseknek az Ifjúsági Parlamentek idején tanúsított magatartása teljesen irracionálisnak tűnt. (Például a rendezvények nagyszámú résztvevője előtt fogalmaztak meg fenyegetéseket a tiltakozó diákokkal szemben, ami jelenlévők széles körében váltott ki nemtetszést, és ez nyilván nem volt előnyös, illető oktatók további karrierje szempontjából).

Túlságosan leszűkítőnek tűnt tehát az a kezdeti megközelítésünk, miszerint a cselekvőket alapvetően haszonelvű megfontolások vezérik, és ez a felismerésünk arra ösztönzött bennünket, hogy elemzési szempontjaink közé bevonjuk a vizsgált oktatók kulturális beállítódásai közötti különbségeket is. Minthogy nem alkalmaztunk kérdőíveket, a diákokkal és az oktatókkal készült interjúink segítségével próbáltuk meg igazolni annak a hipotézisnek a megalapozottságát, hogy a vizsgált népszerűen belüli kulturális különbségek is hatást gyakoroltak a történetekre.

Vizsgálódásaink legfontosabb eredményeit mutatjuk be az alábbiakban, méghozzá oly módon, hogy egyaránt szólni fogunk a cselekvők jellemzőiről és az intézményes keretek-

ről (melyek bizonyos fokig behatárolták a lehetséges történéseket), továbbá a különböző erőforrások felett rendelkező cselekvők között létrejött interakciókról: így különös figyelmet fordítunk majd a két csoportot egymással szembeállító harcokra, valamint ezek anyagi és szimbolikus tétjeire.

A társadalmi-kulturális különbségektől a tudományos opciókig

Az Ifjúsági Parlamentek során nyilvánossá vált megosztottságok nem múltó nézetkülönbségekből fakadtak, hanem évtizedek óta kitapinthatóak voltak. Ha igaz is, hogy az idők folyamán más és más témákról folytak nagy viták (5), a vitázók összetétele nem változott, hacsak nem számítjuk azt, hogy időközben egyesek eltávoztak és helyükre új személyek kerültek. Sőt, a tanszékek közötti belső mozgások nyomán a megosztottságok egy idő után szinte már hivatalos formát öltöttek. Idővel ugyanis a két „ellenséges klán” tagjai különböző tanszékeken tömörültek. (6) Egy idő után nagyon kiegyenlítetlen erőviszonyokat eredményeztek ezek a mozgások, akárcsak az, hogy az egyes tanszékek nem rendelkeztek azonos növekedési lehetőségekkel. 1978-ban az egyik tábor csak két, összesen 25 főt alkalmazó tanszéket „mondhatott a magáénak”, míg a szembenálló tábor öt, összesen 85 oktatót számláló tanszékekkel „rendelkezett”.

A két tábor közötti viszony különösen megromlott az Ifjúsági Parlamenteket követően, mikor a szóban forgó területen átszervezésre került sor. Ez utóbbinak hivatalosan az volt a célja, hogy megerősödjének – többek között külső kutatók bevonása révén – annak a csoportnak a pozíciói, amelynek tudományos teljesítményét kedvezőbbnek ítélték a döntéshozók. Ugyanakkor ez az átszervezés még inkább elmélyítette a két klánt elválasztó árkot, felerősítve egyúttal a szemben álló feleket egymástól igen markánsan elválasztó szociális és kulturális különbségeket. (1. táblázat)

1. táblázat. A tanszékek főállású oktatóinak társadalmi és földrajzi származása (%)*

	„Kisebbségi” tanszékek (n=18)	„Többségi” tanszékek (n=86)
Az apa társadalmi státusza		
fizikai dolgozó (munkás, paraszt)	13	47
középosztály (kisiparos, művezető, alkalmazott)	40	30
vezető vagy értelmiségi	47	23
Összesen	100	100
Születési hely		
község	–	48
vidéki város	7	23
Budapest	93	29
Összesen	100	100

*Az ismeretlen és az egyéb kategóriákba tartozók nélkül számolva

Ami az „örökölt” társadalmi tőkét illeti, megállapíthatjuk, hogy a „többségi” (7) tanszékek oktatóinak java része munkás- vagy parasztszármazású volt, illetve a középrétegekhez tartozott az apjuk. Ebben a csoportban a felsőbb társadalmi csoportokból származók aránya alacsony volt. (A vezető állású vagy értelmiségi apától származók aránya csak 23 százalékot tett ki.). Ezzel szemben a „kisebbségi” tanszékek alkalmazottai között csak kis százalékban voltak fizikai származásúak, ugyanakkor közöttük számottevő volt a felsőbb csoportokból származók aránya: 47 százalékuk apja értelmiségi vagy vezetőállású volt. Körükben a középrétegekből származók aránya is jelentősebb volt (40 százalék), mint a rivális csoport esetében.

Az oktatók földrajzi származása terén szintén nagy eltéréseket tapasztalhattunk: míg a „kisebbségi” tanszékek munkatársai egy kivétellel mind a fővárosban születtek, a „többségi” tanszékek oktatóinak java része (71 százalék) vidéki volt, sőt ezen belül is kétharmadot tett ki a községekből származók aránya.

Miként a francia egyetemi mezőt is többfajta hatalmi forma és többféle hierarchizálási elv konfliktusos együttlétezése jellemzi (8), a magyar egyetemi mezőben is hasonló logikájú belső differenciálódást észlelhetünk. A különféle hatalomgyakorlási formák együttes jelenléte mindkét esetben a tudományos munkamegosztás kifejlett jellegére és az egyetemek által betöltött funkciók (kutatás, oktatás, szakértői tevékenység, szellemi megméretetés, szociális integráció és társadalmi ellenőrzés) sokféleségére, továbbá arra vezethető vissza, hogy az egyetemi oktatók az általuk betöltött funkciók jellegének megfelelően igen különböző elismerési formákban részesülhetnek.

A fentebb leírt származásbeli különbségek összefüggésbe hozhatók a tudományos tevékenységek tekintetében mutatkozó különbségekkel: interjúinkból kiderült, hogy a „kisebbségi” pozícióban lévő oktatók főleg alapkutatásokkal foglalkoztak, ezzel szemben a „többségi” pozícióban lévők elsősorban alkalmazott kutatásokat végeztek.

Ez a szembenállás kifejeződött a két tábor megnevezésére szolgáló „benszülött” elnevezésekben: a „kisebbségi” tanszékeket gyakran hívták „elméleti tanszékek”-nek, míg az ellenpólust alkotó szervezeti egységek esetében nem egyszer az „alkalmazott (tudomány) tanszékei” elnevezést használták. A vállalatok részére végzett kutatásokból származó bevételek tanszékek közötti megoszlása jól kifejezi a tudományos irányultságok tekintetében mutatkozó különbségeket. Míg az „alapkutatásoknak” elkötelezett tanszékek esetében ezek a bevételek jelentéktelenek voltak, egyes „többségi” tanszékek dolgozóinak igen komoly jövedelme származott ebből a forrásból. (2. táblázat)

2. táblázat. Az oktatók által szerződéses megbízás keretében végzett munkákért kapott prémiumok átlagértéke

Tanszék	Egy főre jutó prémium (Ft)
„Kisebbségi” tanszékek	?
„A” tanszék*	6 000
„B” tanszék	?
„Többségi” tanszékek	?
„C” tanszék	33 200
„D” tanszék	29 000
„E” tanszék	14 571
„F” tanszék	2 475
„G” tanszék	3 000

* Az anonimitás megőrzése érdekében a tanszékek nevét az abc betűivel helyettesítettük

Osztályozási harcok és szakmai stratégiák

Ha igaz is, hogy a tudományos közösségen belül az elméleti tevékenységek nagyobb megbecsülésnek örvendnek, mint az alkalmazások, ez utóbbiak művelői nagyon erőteljes küzdelmeket folytattak az e téren kialakult hierarchia megfordítása érdekében. (9) Mint interjúinkból kiderült, a „kisebbségi” tanszékek oktatói már a hatvanas évek elején bekapcsolódtak egy vitába, mely részben arról folyt, hogy a tudománypolitikai döntéshozóknak mekkora figyelmet kellene fordítaniuk az elméleti és az alkalmazott kutatásokra. Tizenöt évvel később hasonló vita zajlott le az egyik magyar tudományos folyóirat hasábjain, amelyben igen aktívan vettek részt a „többségi” tanszékek munkatársai, és ez azt mutatja, hogy a hierarchikus módon szerveződő osztályozási rendszerek megfordítására irányuló törekvések folyamatosan részét képezték az utóbbiak által követett szakmai stratégiáknak.

Ezekben a vitákban a „többségi” tanszékek munkatársai főként általános elveket és logikai jellegű érveket fogalmaztak meg annak az állításuknak az alátámasztására, hogy a

tudománypolitikai döntéshozóknak az elméleti kutatásokkal szemben nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük az alkalmazásokra (és anyagi téren is jobban kellene támogatni ez utóbbiakat). (10) Joggal feltételezhetjük, hogy ezek mögött a látszólag „pártatlan” érvek mögött kevésbé „ártatlan” célok is meghúzódtak, nevezetesen a több hatalom és nagyobb presztízs megszerzésére irányuló törekvések. E viták jelentőségét egyébként semmiképp sem szabad alábecsülnünk. Az 1971 és 1978 közötti időszakban a „többségi” tanszékek főállású munkatársainak létszáma majdnem megkétszereződött (60-ról 107-re nőtt), míg ugyanebben az időszakban a félállásúak száma 21-ről 26-ra növekedett, ugyanakkor a rivális tanszékeken alkalmazottak száma gyakorlatilag nem változott: a főállásban lévő száma 1971-ben és 1978-ban is 24 volt, a félállásúaké pedig az 1971-es 7-ről 1978-ra 6-ra csökkent. A számok nyilvánvaló módon az utóbb említett szervezeti egységek pozíciójának meggyengüléséről tanúskodnak.

Kutatásunk során az is kiderült, hogy az „elméletorientált” szakemberek és az „alkalmazáspártiak” közötti szembenálláshoz hasonló megosztottság volt tapasztalható az oktatók szakmai stratégiái tekintetében. Addig, amíg a „kisebbségi” oktatók szakmai stratégiájának középpontjában elsősorban a szorosan vett tudományos érvényesülés állt, a másik csoporthoz tartozók a tudományos téren elért eredményeik viszonylagos gyengeségét adminisztratív és politikai pozíciók halmozásával igyekeztek ellensúlyozni. Tény, hogy a sikeresség klasszikus kritériumai tekintetében a „kisebbségi” csoporthoz tartozó oktatók lényegesen komolyabb eredményeket tudtak felmutatni, mint ellenfeleik. Erről tanúskodnak az oktatók által publikált cikkekkel, a folyóiratok szerkesztőbizottságaiban betöltött pozíciókkal, illetve a vendégprofesszori meghívásokkal kapcsolatos mutatószámok.

A tudománypolitikai prioritásokról folytatott vitákhoz hasonlóan a tudományos sikeresség bizonyos „objektív” kritériumai heves viták tárgyát képezték. Így például a többségi pozícióban lévő tanszékek oktatói többször tiltakoztak, amikor a szakterület átszervezésekor szemükre hányták azt, hogy egyes munkatársaik gyengén teljesítenek:

„Vannak olyan területek, ahol nem annyira az elméleti publikációk száma, hanem a szerződéses megbízások keretében megvalósuló alkalmazások alapján lehet megítélni a tudományos teljesítményeket.”
(tanszékvezető)

Az egyik ilyen vita során egy oktató azt ajánlotta, hogy a hivatalos dokumentumokban szereplő jelzőszámok helyett más mutatókat kellene alkalmazni. Így például felhívta a Kari Tanács figyelmét arra, hogy addig, amíg a rivális tanszékeken csak négy oktató rendelkezett egyetemi doktori fokozattal, a saját tanszékén legalább 24-en tudták felmutatni ezt a címet. Sőt, mint mondta, még ha össze is adják az egyetemen adományozott címek és a tudományos akadémia által adományozott címek számát, saját tanszékének eredményei így is jobbak, mint a másik tanszéké.

A tudományos pozíciók gyengeségét ellensúlyozhatják az adminisztratív szervekben elfoglalt pozíciók. Ennek megfelelően a „többségi” tanszékek tagjai az egyetem különböző vezető testületeiben (egyetemi tanács, kari tanács, kari szakszervezetek) szereztek pozíciókat. (3. táblázat) Néhányan közülük jelentős pozíciót foglaltak el: a vizsgált konfliktus idején a többségi csoport egyik oktatója a kar dékánhelyettese volt, egy másik a szakszervezet egyetemi szervezetének élén állt stb.

A fent leírt választóvonalnak (11) tökéletesen megfelelt egy másik, „politikai” jellegű választóvonal: míg az egyik csoporton belül nagy arányban voltak a párttagok, a másik csoporton belül csak kevesen voltak tagjai a kommunista pártnak. A „kisebbségi” tanszékek esetében a párttagok aránya épp hogy meghaladta a 20 százalékot (19 oktató közül 4 volt párttag), ezzel szemben az összesen 87 főt alkalmazó másik öt tanszéken ez az arány lényegesen meghaladta az 50 százalékot (kb. 50–60 fő volt tagja a pártnak)

Joggal feltételezhetjük, hogy a kisebbségi tanszékeken dolgozóknak az elméleti kutatások iránti vonzódása, akárcsak a tudományos teljesítmények terén mutatkozó fölénye

3. táblázat. A tanszékcsoport munkatársai által az egyetemi és a tudományos mezőben elfoglalt pozíciók száma*

Pozíciók	„Kisebbségi” tanszékek		„Többségi” tanszékek				
	A	B	C	D	F	G	H
Főállású oktatók és kutatók (n=108)	11	8	15	36	11	10	9
Főállású oktatók (n=86)	10	8	15	27	8	10	8
Az egyetemi és a kari vezetésben pozíciót betöltők (n=52)	3	3	11	20	2	6	7
Oktatók és kutatók egy főre jutó publikációinak száma, 1977	2,0	2,4	0,1	1,0	1,3	1,6	0,7
Egy főre jutó publikációk száma 1964 és 1976 között	1,6	1,3	0,3	0,5	0,5	x	x
Tudományos folyóiratok szerkesztőségében pozícióval rendelkező személyek száma	6	7	1	2	2	x	x
A szakterület tudományos társaságában pozícióval rendelkező személyek száma	3	1	1	-	-	x	x
Külföldi vendégtanári meghívást kapott személyek száma	4	4	3	1	-	x	x

* x = nincs adat

(amelyet ugyanakkor megkérdőjeleztek riválisaik), jelentős mértékben összefüggnek az-
zal, hogy magasabb társadalmi származásuknak köszönhetően e csoport tagjai jelentősebb
kulturális tőkével rendelkeztek. Ez lehetővé tette számukra azt, hogy igen korán a legna-
gyobb elismerésnek örvendő egyetemi karrierútra léphessenek és a tudományos tevékeny-
ségek legnagyobb megbecsültséget élvező formáival foglalkozzanak. Másfelől joggal fel-
tételvezhetjük, hogy a rivális csoporthoz tartozóknak a szellemi tevékenységek kevésbé
megbecsült formája, vagyis az alkalmazások iránti érdeklődése ugyancsak összefüggésbe
hozható azzal, hogy e csoportja tagjai a másik csoporthoz képest kevésbé voltak ellátva
kulturális tőkével. Ugyanezen okra vezethető vissza az is, hogy e csoport körében egy
olyan karrierminta került előtérbe, amely lehetővé tette számukra, hogy a tudományos po-
zíciók gyengességét a földi hatalom gyakorlásában való aktív részvétellel ellensúlyozzák.

Politikai lojalitás és egyetemi hatalom

A „többségi” tanszékek oktatói nem csupán a tudományos teljesítmények tekintetében
mutakozó hierarchiát kérdőjelezték meg, hanem annak érdekében is jelentős erőfeszíté-
seket tettek, hogy „tudományon kívüli” tevékenységeik, illetve pozícióik is beszámítas-
sanak teljesítményük értékelésébe.

Ilyen irányú törekvéseik kétféle formában nyilvánultak meg: egyfelől bizonyos politi-
kai érdemeiket állították előtérbe, másfelől az egyetemi irányítószervekben és tanácsko-
zótestületekben kifejtett tevékenységük jelentőségét hangoztatták. Az e csoportba tarto-
zó oktatók által kidomborított politikai érdekem igen sok félek voltak.

Egyfelől igyekeztek előnyt kovácsolni népi származásukból. Így például egy rádiómű-
sor keretében e csoport egyik tanszékvezetője arra helyezte a hangsúlyt, hogy az ő tan-
székeiken az oktatók jelentős része, köztük két professzor is, fizikai származású. A „több-
ségi” csoporthoz tartozó oktatók számára kétszeresen is előnyös lehetett annak hangoz-
tatása, hogy alacsony származásuk nem akadályozta meg őket abban, hogy magas polc-
ra jussanak. Egyfelől azt a látszatot kelthették, hogy különösen nagy érdemeik vannak,

illetve nagyon „tehetségesek”, másfelől a szocialista embertípust megtestesítő személyekként tűnhettek fel. Egyébként ez a fajta attitűd logikusan következett egy olyan politikai rendszer működéséből, amelyet egy forradalmi, egyenlőségelvű ideológia legitímált, és amely bizonyos előnyökhöz, sajátos elismerésekhez juttatta a vezető osztályba frissen bekerült munkás- és parasztszármazású személyeket.

A „többségi” csoport tagjai ugyancsak igyekeztek hasznot húzni politikai elkötelezettségükből, akár azon az áron is, hogy a velük szemben álló csoport tagjait „apolitikusként” bélyegezték meg. Jól tudjuk, hogy a „létező szocializmus” idején valamennyi társadalmi szférában fontos ütőkártyát jelentett az egymással rivalizáló frakciók közötti harcok során a politikai tőke.

„Állandóan az a vád hangzott el, hogy (ezeken a tanszékeken) nincsenek párttagok. D. (nagy tekintélyű professzor 1956 után) végül nem lépett vissza a pártba, R. (nagy tekintélyű professzor) sosem volt párttag.” (12) (egyetemi tanár)

Ezen túlmenően olyan cselekedetekből is tőkét tudtak kovácsolni, amelyek megfeleltek bizonyos politikai jelszavaknak, illetve prioritásoknak. Egyes oktatók igyekeztek előtérbe állítani azokat a pedagógiai erőfeszítéseiket, amelyeket a hátrányos helyzetű hallgatók érdekében fejtek ki:

„(Az X tanszék vezetője) rendszeresen felkarolja a fizikai dolgozók gyerekeit. Ez egyébként egy nagyon fontos érv. Hogy hogyan csinálja, azt soha nem nézik, csak azt, hogy foglalkozik (velük). Minden évben kijelöl bizonyos embereket, akik szakmailag szerinte jók, de fizikai dolgozók gyerekei, akik gyakorlatokat vezetnek az alsóbb évfolyamosoknak.” (a szakcsoport KISZ-szervezetének vezetője a konfliktus előtt)

Azt a fajta diskurzust pedig, amely az egyetemi irányítószervekben, különféle tanácsokban kifejtett tevékenységük jelentőségét volt hivatva kiemelni, jól illusztrálja az az interjúrészlet, amelyben a kar egyik tanárnője egy olyan személycserre kapcsán mondott véleményt, melynek megvalósulása esetén az egyik tanszékvezető helyére egy olyan, nagy tudományos tekintélynek örvendő kutatót neveztek volna ki, kinek egyetlen hibája az volt, hogy „külső” személy volt:

„Egy régi káder, aki itt van huszonhárom vagy harmincvalahány éve. A fényes szelek nemzedéke, 56, végig pártfunkcionárius, ráadásul ugye szakmailag beleköthető, de vannak tények, amibe nem lehet belekötni. A tanszék működik, vannak hallgatói és fiatal oktatói, akkor, tessék mondani, milyen alapon nem ő? Akkor az nem érv, hogy a másik Nobel-díjas szintű. Azért nem érv, mert ez az ember itt tett le dolgozat, ezért, ezen a karon szerzett érdemeket úgy, hogy a kar presztízsét növelte.” (tanársegéd)

1949 után az egyetemi mező domináns karriermintái a tudományos tevékenységek és az adminisztratív hatalom gyakorlásában való közreműködés egymást kiegészítő jellege jelleget szereztek. Egyébként a kommunisták hatalomra kerülését követően a politikai lojalitás a társadalmi élet minden területén az előléptetések sine qua non feltételévé vált.

A politikai hatalom birtokosainak az a törekvése, hogy a hatalommal szemben lojális értelmiségi és vezetői réteget hozzanak létre, jól tükröződött az oktatók kiválasztása terén. Így amikor új egyetemi oktatókat kellett felvenni, vagy értékelni kellett a tanárok teljesítményét, gyakran igen jelentős súllyal estek latba a politikai kritériumok, akár még a szakmai kritériumok rovására is. Ha igaz is, hogy a politikai szempontokat különösen következetesen érvényesítették a rezsim legkeményebb időszakában (főként 1949 és 1953 között, illetve az 1956-os forradalom leverését követően), (13) a „szocialista” Magyarország konszolidáltabb korszakaiban sem szűnt meg az, hogy az egyetemi posztokra való kiválasztáskor politikai kritériumokat alkalmazzanak. (14) Mindez nagymértékben elősegítette azt, hogy a hivatalos elismerésre vágyók körében olyan szakmai stratégiák alakuljanak ki, amelyek a politikai tőke és a tudományos tőke párhuzamos felhalmozásával jellemez-

hetők. Az ilyen stratégiák esetében a politikai tőke bizonyos mértékig helyettesíthette a tudományos kiválóságot, és ez magyarázza azt hogy azok, akiknek kevésbé volt esélyük arra, hogy elsősorban tudományos érdemeikre alapozva kerüljenek magasabb pozíciókba, hajlamosak volta arra, hogy különösen sokat investáljanak a politikai tevékenységekbe. Az ilyesfajta karrierminták követését az alacsonyabb sorból származó oktatók esetében az is elősegítette, hogy miután a szakmai és a társadalmi hierarchiában való felemelkedésükben szerepet játszott az, hogy származásuk okán előnyökben részesítették őket, szinte természetesen módon hajlottak arra, hogy a későbbiekben is lojálisak maradjanak a rendszer iránt. Az egykor származásuk okán előnyökhöz jutottak nagyobb mértékben vettek részt a hivatalos politikai intézmények életében, mint a magasabb társadalmi származású oktatók, akik több kulturális tőkájüknek köszönhetően kevésbé érezték úgy, hogy hálásaknak kell lenniük a rendszernek értelmiségi pozíciókba való kerülésük miatt.

Értelmiségivé lett proletárok

A felfelé mobil személyek körében érzékelhető hálaérzet különösen jók kifejeződik azokban az interjúkban, amelyeket Kovács Mária és Örkény Antal készítettek olyan munkás- és parasztszármazású személyek körében, akik az úgynevezett szakértségs tanfolyamok révén és nem a hagyományos középiskolai tanulmányoknak köszönhetően kerültek be az egyetemre.

„Én a koncepciók perекért nem csináltam magamnak lelkifurdalást, Higgyc el nekem, én magamat mindig úgy tartottam, hogy énnekem nem szabad megrendülni, és nem is rendültem meg... és nem is kérdőjeleztem meg, de hogy miért, nem tudom. Valószínűleg tudatlanságból nem kérdőjeleztem meg semmit. Mert mindent jónak tartottam, mert nekem jó volt, mert nekem eredmény volt. (...) Szóval, ha én benne lettem volna a nagy központban, (...) biztos, hogy sok mindent megkérdőjeleztem volna. (...) De így nem csináltam. Miért csináltam volna? Azért mert a klottyatától eljutottam a koloniál bútorig?” (volt pártkáder, jelenleg nyugdíjas)

„(...) a társadalom velem és velünk nyert azzal, hogy az adott fejlődési fokon bizonyos vezetői feladatokkal megbízott, vagy lehetőséget adott. Mert biztos lehetett abban, hogy végre is hajtjuk a feladatot, amit adnak. Azt mondom, hogy én hálás vagyok a társadalomnak, hogy az én hat elemimből egy főiskolai végzettségű valaki lettem, mert másképp nem biztos, hogy eljutottam volna idáig.” (volt kőműves, utóbb kormánybiztosként is működött) (15)

A tanári kar újratermelődése

Az oktatók szakmai stratégiáiról mondtak kapcsán szólnunk kell arról is, hogy nagy esélye volt annak, hogy tartósan fennmaradjanak az e tekintetben tapasztalt különbségek, hiszen lévén hogy a két csoport tagjai eltérő, ugyanakkor saját karriermintáikkal összhangban álló kritériumokat alkalmaztak, amikor lehetőségük nyílt új emberek kooptálására. Minthogy nem készítettünk módszeres elemzést a kiválasztási mechanizmusokról, megelégszünk egyes, fenti állításunkat megerősíteni látszó információk közlésével. Először hadd álljon itt egy olyan interjúrészlet, amelyben a „kisebbségi” tanszékek egyik oktatója beszél a rivális tanszékek kiválasztási gyakorlatáról:

„Politikai jelszavakra hivatkozva olyan embereket vesznek gyakran oda, akik jobban függenek tőlük. Ezek inkább alkalmasabbak arra – habár nem mindig így történt –, hogy bologató jánosokká váljanak. Már csak azért is, mert szakmailag nem az, hogy gyengék, de messze vannak a kiválóaktól. Ha valahol egy évfolyamon végez öt igazán kiváló, akkor a tizediket veszik oda. Az még mindig lehet jó, jeles. De korántsem az a nagyság, mint mondjuk az első három.” (adjunktus)

Szintén megerősíteni látszik a fentiek az, hogy az egyetemi tanácsnak a szakcsoport újjászervezésével foglalkozó ülésén a rektor arra hívta fel a figyelmet, hogy a két erős tudományos pozíciókkal rendelkező tanszék 20 főállású oktatója közül nyolcan értek el helyezést egy olyan versenyen, amelyet a tudományterület hallgatói, illetve pályakezdő

diplomásai számára rendeznek, ugyanakkor a másik öt tanszék ötször annyi munkatársa között mindössze három díjnyertes volt.

A tudományhoz fűződő viszony, pedagógiai attitűdök és a reformbeállítódások

Ha arra a kérdésre keressünk választ, hogy milyen tényezők befolyásolhatták az oktatóknak az egyetemi adminisztratív és politikai szervezetben való részvételét, fontos felfigyelni a kulturális beállítódások szerepére is. Számos dokumentum (például az ifjúsági parlamentek jegyzőkönyvei), továbbá az oktatókkal és hallgatókkal készült interjúk támasztják alá azt az állítást, hogy ebben a tekintetben is jelentős megosztottságok jellemezték a vizsgált szakcsoportot, és hogy az e téren tapasztalt választóvonalak egybeesnek a korábban már elemzettekkel.

A két csoport tagjainak kulturális beállítódásai közötti különbségek egyebek között az illető oktatók tudományos és pedagógiai tevékenységében is érzékelhetőek voltak. A hallgatói reformmozgalom egyik vezéralakjával készült interjú tanúsága szerint a kisebbségben lévő oktatói csoportokhoz tartozók tudományos és pedagógiai tevékenységére olyasfajta könnyedség vagy éppen játékoság volt jellemző, ami általában a kulturális elitekhez tartozók fellépésére jellemző, míg a „többségi” táborhoz tartozó oktatók viselkedésében egyáltalán nem lehetett felfedezni ilyen jegyeket:

„Van egy ilyen különbség a két tanszék között. Az egyik valahogy úgy képzei el a /tudományát/, hogy egy komoly hegy, amire fel kell mászni, lehetőleg a legmeredekebb oldalról. Iszonyatos erőfeszítések között meg lehet tanulni, hogy hogyan kell felmászni, minden egyes csákányvágásnak komoly iz-zadás révén kell megszületnie. (...) A másik az valami olyasmi talán, hogy lehetőleg körbe-körbe járva a hegyet, esetleg kellemeseket kirándulgatva, letanyázva és minden oldalról a látványban gyönyörköd-ve.” (a hallgatói reformmozgalom egyik vezéralakja)

A többségi tanszékek munkás- vagy parasztszármazású oktatói számára, noha már hosszú ideje végeztek oktatómunkát, a tudomány továbbra is egy olyan sajátos tevékenység maradt, amelyhez tisztelettel, sőt egyfajta alázattal kell viszonyulni.

A két rivális csoport oktatóira jellemző értékek, kulturális beállítódások közötti különbségek megmutatkoztak azoknak az intézményen belüli hierarchikus viszonyoknak a tekintetében is, amelyek újratermelődésében maguk is közreműködtek. A hallgatók megítélése szerint a „többségi” tanszékek oktatóit egyfajta tekintélyelvűség jellemezte, ami abban nyilvánult meg, hogy egyértelmű határokat akartak fenntartani a különböző beosztású oktatók és főként az oktatók és a hallgatók között. Ezzel szemben a „kisebbségi” tanszékek oktatóikról azt tartották, hogy igyekeztek „kollegiális” viszonyt fenntartani beosztottaikkal és a hallgatókkal szemben.

„Van egy hallatlan nagy tisztelet C.-nél V-vel (az egykori tanszékvezetővel) szemben. Ezt a dolgot, amit V. megírt 1952-ben vagy 1953-ban, tízszer kiadták. Ezt nem lehet másként csinálni. Ezt így kell csinálni. Az alapfeltételezés az, hogy a diák ugyanolyan áhitattal ül benn az órán, és ha tízszer hallja, tízszer fog elmélyedni egyre mélyebben és mélyebben. És egyébként maga a könyv is így épül fel, van egy nagybetűs rész és utána „a”, „b”, csillag, megjegyzések, amik a negyedszeri újraolvasásnál kerülhetnek sorra a könyv instrukciója szerint. Ez egy ilyen, a /tudományág/ szerzetesi felfogásából adódik. Ugyanez a felfogás „Z”-nél /az egyik „többségi” tanszék tanszékvezetőjénél/ egészen mást jelentett. Z-nél azt jelentette, hogy én vagyok most egy új hagyomány. És ez gyakorlatilag sem beleszólást, sem belekérdézet, sem ellenvéleményt nem tűr az előadásával kapcsolatban. A tanársegédek, akik a gyakorlatokat vezették, azok is ott ültek, és szóról-szóra jegyezték az előadást.” (a hallgatói reformcsoport egyik vezéralakja)

„P., (az egyik „kisebbségi” tanszék adjunktusa esetében) az egy ilyen gondolkodtató módon tanító (...) előadásforma volt, ahol állandóan és állandóan problémákat vetett fel, és ezeknek a problémáknak a megválaszolásán keresztül épült ki a megadott témakör. Ami jó módszer lehetett a problémafelvető szemináriumon, de ott az előadást végül kevés ember tudta követni.” (a hallgatói reformcsoport egyik vezéralakja)

Az egyik csoport tekintélyelvű és a másik csoport liberális beállítódásai közötti különbségek egészen kézzelfoghatóan nyilvánultak meg a reformjavaslatok fogadtatásában:

„Utána volt a (...) tanszék vezetőjének több baromi éles kirohanása, ami tényleg a kulturátlanság nevére volt: „jó, hogy nem vonulnak ki az utcára, bár jó is volna, ha kirohannának az utcára, így legalább kiemelnének a hangadókat, amit azért így is meg fognak tenni.“ (a hallgatói reformcsoport egyik vezéralakja)

„Voltak fenyegetések (...). Ilyesfajta mondatok hangzottak el egyes diákokkal és az egész reformcsoporttal kapcsolatban: hogyan mernek bírálókat megfogalmazni a szak tantervével kapcsolatban, mikor okos emberek dolgozták ki azt. Az is mondták, hogy mi diákok, túlléptünk a jogkörünkön.” (a reformcsoport tagja)

„Ez nem egy döntésképes fórum. Ha még dönteni kéne a végén, akkor még megérteném, hogy egymás torkának ugranak az emberek, de nincs döntés. Egyszerűen az oktatók egy része nem bírta elviselni a kritikákat. Bár nem irányultak senki ellen, mert az egész ellen irányultak, és ez jogos volt. De mondjuk, hogy nem volt jogos. Azok a diákok, akik öt éven keresztül itt vannak, elmondják, hogy szerintük mi a baj. Kutyá kötelessége mindenkinek meghallgatni, ellenvéleményét utána kifejezheti. Kiabálni, személyeskedni, arrogáns hangot használni a hallgatókkal, durva hiba. Ezt a durva hibát sajnos többen elkövették. (...) Szerintem a hallgató arról beszél, amiről akar. (...) Amikor láttam, hogy úgy rámásznak a hallgatókra, akkor egyszerűen elmondtam, amit a dolgokról gondolok.” (az egyik „kisebbségi” tanszék adjunktusa)

A „többségi” tanszékek hangadóinak tekintélyelvűségéről tanúskodó megnyilvánulások főként két szempontból érdemelnek a figyelmet. Egyfelől nyilvánvalóvá teszik azt, hogy a korábban már említett tényezőkön kívül tekintélyelvű habitusuk is hajlamosította a szóban forgó oktatókat arra, hogy adminisztratív és politikai funkciókat töltsenek be az egyetemen. Másfelől azt is jelzik, hogy az adott politikai kontextusban – nevezetesen az 1970-es évek Magyarországn, ahol tilos volt bármiféle autonóm társadalmi mozgalmat szervezni – a tekintélyelvű módszerek részét képezték az egyetemeken alkalmazott „kormányzási módszereknek”.

Ugyanakkor egyes egyetemi karokon a rendfenntartás funkciója viszonylag liberális módon érvényesült, Ez a fajta liberalizmus többek között a tanulmányok szervezeti kereteiben is megnyilvánult:

„Az egyik alapkülönbség, mondjuk, hogy ha a Bölcsészkarra hasonlítod össze (a TTK-t), hogy zárt-helyiek, gyakorlatok (vannak). Nem szemináriumok és előadások. Ez eleve egy olyan összeállított rendszert jelent, hogyha valaki úgy indul neki, hogy meg fogja csinálni azt, amit meg kell, ez a mechanizmus készen szolgáltatja a napi beosztást. A másik az, hogy van ilyen csoport-papa rendszer a TTK-n, ahol minden csoporthoz ki van jelölve egy oktató. Ezen kívül van az évfolyam oktatói tanácsának a tagja, aki a KISZ-en és az ilyen csoportos foglalkozásokon keresztül eléggé erősen irányítja – amennyire tudja – az évfolyamot. Ebbe beleértve azt is, hogy részletesen informálódik megfelelő hallgatókon keresztül arról, hogy mi történik az egyes csoportokban.” (a hallgatói reformcsoport egyik vezéralakja)

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ha nem is álltak olyan szoros ellenőrzés alatt a bölcsészkar hallgatói, ettől függetlenül a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején azonnal kizárták az egyetemről azokat a diákokat, akiket a bíróság elítélt valamilyen politikai vétségért. A reformerek és a dogmatikusok közötti kiegyenlített erőviszonyok magyarázzák azt, hogy vizsgálatunk idején számos egyetemi kart – így többek között a vizsgálatunk terepéül szolgálót is – a sztálini korszak módszereire emlékeztető módon vezettek.

A diákok tevékenységének ellenőrzése sokféle formát öltött. A helyi pártszervezet például folyamatosan irányítani igyekezett a KISZ-szervezet és a hallgatói pártszervezet működését:

„A kari KISZ-vezetőség ötször javasolta a szakcsoport KISZ-szervezetét KISZ-kitüntetésre, és a pártalapszervezet ötször vétőzta ezt meg. (...) A pártalapszervezet részéről az egyetlen tényleges kifogás (...) az volt, hogy nem hívták meg őket mindenüvé.” (a hallgatói reformcsoporthoz lazán kapcsolódó hallgató)

„A tanszékcsoport KISZ-szervezete T. vezetésével kinyilvánította azt, hogy szeretnének önállóan véleményt nyilvánítani, és nem szeretnének utasításokat kapni a pártszervezettől, pontosabban a párttitkártól. Végül sikerült kialakítaniuk egy önálló irányvonalat, de csak azon az áron, hogy teljesen megromlott a kapcsolatuk a pártszervezettel.” (16) (hallgató, a szakcsoport KISZ-szervezetének titkára)

Bizonyos esetekben, így például az 1978-as Ifjúsági Parlament alkalmával nagyon konkrét formát öltöttek a hallgatók tevékenysége kapcsán megfogalmazott intézkedések, illetve fenyegetések:

„Amikor stencilezteni akartuk a tanterv új változatát, hogy mindenhova eljuttathassuk azt, ha jól emlékszem, legalább kétféle módon is meg akarták torpedózni a tervünket. Nem adtak engedélyt a stencilezésre, továbbá a pártcsoport vezetői állítólag azt az utasítást adták a KISZ-vezetésnek, hogy tagadják meg kérésünk teljesítését.” (a hallgató reformcsoport tagja)

„Volt egy kérdőív, amit D-ék írtak össze, ilyen kérdések voltak, hogy „mennyit készülsz”, (...)” mi- kor olvastál és milyen szakkönyveket”, „milyen egyéb könyveket?” (...) F. (tanár) vöröslő fejjel rohangált az évfolyamon és minden áron ki akarta deríteni, ki a kezdeményező, és felelősségre vonni, hogy ez tilos, és hogy csak engedéllyel lehet.” (a hallgatói reformcsoport tagja)

A „többségi” tanszékek tagjai, a földi rend ezen őrei, gyakran helyezkedtek olyan cenzorok szerepébe, akik felhatalmazva érzik magukat arra, hogy saját kényük-kedvük szerint osztogassanak címkeket, és egyben rendreutasítsanak másokat a hivatalosság által elítélt események, politikai mozgalmak veszélyével riogtva az embereket.

„Az egyik egyetemi tanár (...) nyíltan lebohóciskolázta a diákszékhelyet. Ott a plénumon azt mondta: 'ha most teszem fel bohóciskolában volnánk, és a bohócok tartanának diákszékhelyet maguknak, akkor ugyanilyen dolgokat mondanának?'” (a reformcsoport holdudvarában elhelyezkedő hallgató)

„Sokan, akik addig nagyon intenzíven foglalkoztak ezzel a dologgal, akkor úgy elhallgattak, csöndben maradtak. Sokakat sikerült megfélemlíteni. Úgy gondolom, hogy az évfolyam egy része tényleg megijedt. (...) Azt hiszem, sokakkal négy szemközi beszélgetések is történtek. (a szakcsoport KISZ-titkára)

„Az elhelyezkedéssel kapcsolatban volt a legtöbb félelem. Mondták egyesek, hogy behívták őket ide meg ide, és mondták nekik, hogy ne csinálják ezt tovább, mert nincs értelme, meg rossz vége lesz. R. (tanszékvezető), aki az egésznek a legnagyobb ellenzője volt, egyetlen lehetőséget sem hagyott ki, ha szóba lehetett hozni ezt az egészet, mégpedig tulajdonképpen cikiző formában, tehát hogy ezek az emberek akarnak itt tudósok által kidolgozott tantervek minőségébe és alakulásába beleszólni.” (a reformcsoporthoz nem csatlakozott hallgató)

„Szerintem L. (a kari KISZ-vezetés egyik tagja), akárcsak az egész KISZ-vezetés, az értelmiség szerepét túlhangsúlyozták. Szóval világos, hogy az értelmiségnek egyre nagyobb szerephez kell jutnia, de hogy úgy mondjam, majdnem osztályt próbáltak belőle csinálni, és hogy ennek vezető osztálynak kell lennie. Jó, ez nem fogalmazódott meg így, de valami ilyesmi sült ki belőle. Szóval az az igazság, hogy én ezekkel a fiúkkal - D-vel (a reformcsoport egyik vezéralakjával) külön-külön is vitatkoztam, és ott ezek a nézetek elég jól előjöttek. Például a lengyel események iránti rajongás. (...) Az túlzás, hogy nálunk is ilyesmi kéne. (...) Volt egy ki anarchista beütés ebben. Nem vesztes ez, de valami ilyesmi volt. Szóval, nem számít semmi, csak az számít, hogy csináljanak valamit. Vagyis volt egy ilyen hátsó gondolat mindebben.” (egyetemi tanár, az egyik az egyik „többségi” tanszék vezetője)

A „többségi” tanszékek oktatóinak körében észlelhető tekintélyelvű kulturális beállítódások ismeretében könnyebben megérthetjük, hogy miért fogadták kedvezőtlenül a hallgatói reformmozgalmat. Vizsgálódásaink kezdetekor úgy véltük, hogy az ebbe a táborba tartozó oktatók ellenséges beállítódása közvetlen érdekeikre vezethető vissza. Így például azt feltételeztük, hogy az óráikon kötelezően részt vevő hallgatóközönség jelentős részének elvesztésétől tartva ellenezték azt, hogy számos óra látogatása fakultatívvá váljon. Egyes órák elnéptelenedése valóban kedvezőtlen következményekkel járhatott volna a szóban forgó tanszékek fejlődési lehetőségeire nézve. (17) Ugyanakkor ettől az értelmezéstől függetlenül olyan értelmezések is megfogalmazhatók, amelyek jobban elő-

térbe állítják a kulturális aspektusokat. A szóban forgó oktatók szemében a diákok tiltakozómozgalma a fennálló rendet is veszélyeztette, hiszen megkérdőjelezte az oktatók addigi teljhatalmát. (18) Ugyanígy, az a körülmény, hogy a diákok olyan tiltakozási eszközökhöz folyamodtak, amelyek hiányoztak a hic et nunc (itt és most) elfogadott politikaformálási eszközök tárházából, (19) szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy nagy jelentőséget tulajdonítsanak a hallgatók egyébként embrionális jellegű mozgalmának.

Az igazság órája

Ha igaz is, hogy az 1978-as Ifjúsági Parlament alkalmával viszonylag nagy számú résztvevő alkotott képet az oktatók és a hallgatók körében tapasztalható megosztottságokról, jelentős különbséget érzékelhetünk a választóvonalak ezen megjelenési formája és aközött, ahogyan ugyanezek a megosztottságok egy, a hetvenes évek végén lezajlott nagyszabású szervezet-átalakítási folyamat során jelentek meg.

A szóban forgó átalakítási terv többek között azt tartalmazta, hogy a szakterület nagy tudományos elismertségnek örvendő, egyetemen kívüli intézményekben dolgozó tagjait nevezik ki olyan tanszékek élére, amelyeket akkortájt a „többségi” táborhoz tartozó oktatók vezettek, és egyben azt is tervezték, hogy további tanszékeket is létrehoznak ilyen „külső” személyek számára. Ezt a tervet, amelynek megvalósítása azon alapult, hogy a kinevezések tekintetében az egyetemet felügyelő szerveknek igen széles jogköreik voltak, többek között egy miniszterelnök-helyettes, minisztériumi vezetők és az egyetem rektora is támogatták. A terv arra elgondolásra épült, hogy a szakcsoporton belüli erőviszonyok miatt, és annak okán is, hogy a szervezet nem állt szoros kapcsolatban környezetével, (20) csakis a szakterület felettes hatóságai tudják és egyben kötelesek el-lensúlyozni a többségi tanszékek által alkalmazott színvonalcsökkentő hatású rekrutációs politikáját – az általuk önkényesen meghatározott közérdekre hivatkozva. E terv logikája teljes mértékben megfelelt a magyar egyetemi mező jellemzőinek. (21)

Az 1978-as Ifjúsági Parlament idején a szakterületen belüli megosztottságok csak a diákok javaslataira eltérően reagáló oktatók közötti összetűzések formájában jelentek meg, vagy legfeljebb olyan konfliktusként, amely egymástól láthatóan különböző kulturális beállítódású személyek között pattant ki, de a megosztottságok mélyebb okairól nem esett szó explicit formában. Ugyanakkor azt követően, hogy a hatóságok hozzáfogtak a szervezet-átalakítási terv megvalósításához, néhányan már nem riadtak vissza attól, hogy nyilvánosan is szóljanak a szembenállások mélyebb okairól. Ha igaz is, hogy ezen a téren jelentős fordulatot hozott az átszervezési folyamat, a változást főként a szóbeli megnyilvánulásokban lehetett érzékelni, a különféle írásos dokumentumok szerzői már jóval óvatosabbnak mutatkoztak a megosztottságok megnevezése tekintetében – nyilván amiatt, hogy a szövegek java része hivatalos célra készült, és attól lehetett tartan, hogy felsőbb szinteken is olvasni fogják azokat. Így például az átszervezés előtti időszakban készült egy elemzés a tudományág helyzetéről, amelyben szó esik megosztottságokról, de arról nem szólt a szöveg, hogy milyen természetűek ezek:

„A növekedés és változás hozzájárult ahhoz, hogy /a tudományterület/ közléte számos kérdésben megosztott.”

A kormány egyik tudománypolitikai szervének égisze alatt készült, belső használatra szánt jelentés szerzői már messzebbre mentek a megosztottságok dimenzióinak megnevezésében, de amint megfogalmazták néhány hipotézist ezzel kapcsolatban, azonnál csökkenteni igyekeztek ezek jelentőségét:

„(...) a (tudományterület) közéletében többszörű megosztottság mutatkozik. Ennek okai sokrétűek, a kérdés szövevényes, s még nem beszélhetünk teljes feltárásáról. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a

szembenállásnak nincs markáns – politikai, ideológiai – rendező elve, semmiképp sem redukálható például a tudományág elméleti ágainak és alkalmazásainak művelői közötti ellentétre.”

Ha különféle kényszerek (22), vagy éppen taktikai megfontolások arra készítették is a szövegek szerzőit, hogy a szakterületen belüli megosztottságokról letompított formában tegyenek említést, amikor döntő fázisába érkezett az átszervezési folyamat, a rendkívül jelentősnek érzett tétek arra készítették egyes résztvevőket, hogy átlépjék az ilyen típusú viták során egyébként tiszteletben tartott határokat. (23)

Az átszervezési terv megvalósulása során készült jegyzőkönyv két részlete jól illusztrálja Pierre Bourdieu-nek azt a megfigyelését, hogy a válsághelyzetek kedveznek a tabunak számító témák felszínre kerülésének. (24) Az alábbi idézetből, amely abból a beszédből származik, amelyet az egyetem rektora a kar oktatói előtt mondott el, jól láthatjuk, hogy az ügy egyik résztvevője, aki különösen aktív szerepet vállalt az átszervezési folyamatban, miként tett nyilvánosan említést a „többségi” tanszékek által követett stratégiákról, ami egyébként „normál körülmények között” elképzelhetetlen lett volna:

„A tanszékek egy része monopóliumra tett szert személyi ügyekben (...) Ha 1960-tól nézzük a helyzetet, ennek a két tanszéknek 1960-tól nem volt képviselője az egyetemi tanácsban. Ha ez történetesen olyan tanszékek között történik, amelyek jó viszonyban vannak egymással, nem szólok egy szót sem. (...) A kiszorítás fokozatosan ment végbe.”

Ugyanennek az ülésnek a keretében mondta el az egyetem egyik volt rektora az alábbi szavakat, amelyek a kor viszonyaihoz képest teljesen szokatlan nyíltsággal hívták fel a figyelmet arra, hogy a szemben álló felek milyen erőforrásokra támaszkodnak:

„Voltak pozíciók, és mindkét vonatkozásban pozicionális szemlélet alakult ki. Az egyik bástyája az Akadémia volt, a másik /é/ pedig bizonyos mozgalmi pozíció (pártszervezet, stb.)”

Non-konformista tiltakozási technikák

Egy olyan időszakban, amikor az ország politikai intézményei kizárták annak lehetőségét, hogy az egyének önálló politikai kezdeményezésekbe fogjanak, vagy hogy autonóm társadalmi mozgalmak szerveződjének, a tiltakozó diákok sajátos lépésekre szánták el magukat:

„(Ekkor) még nem került elő emlékezetem szerint a tanterv olyan formában, ahogy később. (...) Tulajdonképpen egy alternatívában kellett volna dönteni, de azt hiszem, ebben sem nagyon döntöttünk: vagy sikerül produkálni egy diákmozgalom-félet, ami viszont kurva nagy erőfeszítéssel járt volna, vagy pedig – minthogy egy egyszeri dilli, ami pusztán azzal jár, hogy néhány ember csúnyán kompromittálja magát – nem csinálunk semmit.” (a hallgatói reformcsoport egyik vezéralakja)

Azoknak a lépéseknek a sorában, amelyek egyfajta „társadalmi mozgalom” kibontakozásának kedveztek, a következőket érdemes megemlíteni: a hallgatói reformcsoport tagjai az Ifjúsági Parlament előtt számos gyűlésen vettek részt annak érdekében, hogy megszerezzék az érintett évfolyamok diákjainak támogatását; a szakcsoport faliújságjára kitétt cikkek megírásával, továbbá szövegeik számos akadály legyőzése árán megvalósult sokszorosításával jelentős erőfeszítéseket tettek saját álláspontjuk népszerűsítése érdekében. A „tiltakozók” ugyancsak sokat tettek annak érdekében, hogy támogatókat szerezzenek az oktatók körében és az egyetemen kívül.

Noha végül a reformcsoport tagjai nem folyamodtak nagyon látványos „harci módszerekhez”, mégis figyelemreméltónak tartjuk, hogy – még ha ez végül meg is maradt egyfajta kollektív fantáziálás szintjén – a tiltakozók körében felmerült az, hogy karneváli típusú, a politikai harcok akkoriban legitímnek számító eszköztárából teljesen hiányzó demonstrációs formákhoz kellene folyamodniuk:

„(...) elkezdtünk hülyéskedni azon, hogy kéne valami banzájt csinálni a diákparlamentre. Például transzparenseket: „Le a szűrkeegér-képzéssel!” vagy füstpetárdákat kellene tenni a talpunkra, hogy amikor bevonulunk köpenyekbe burkolózva, akkor durrogjon minden lépésünk és mindenféle színes füstgomolyok terjengjenek körülöttünk, (...) vagy (...) petárdát Z. (professzor) székén elhelyezni, pisszegni, füttyülni, lábbal dobogni, stb.” (a reformcsoport egyik vezéralakja)

Ehelyütt nincs mód arra, hogy bővebben szóljunk a tiltakozómozgalomban részt vett hallgatók kulturális jellemzőiről, amelyek magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy miért is folyamodtak non-komformista tiltakozási technikákhoz ezek a diákok. Annyit mégis megemlíthetünk, hogy akárcsak az „elméletorientált” tanszékek oktatóinak többsége, e diákok javas része is budapesti értelmiségi körökből származott, míg a tiltakozó akcióból kimaradt diákok között nagy számban voltak vidékiek és alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók. (4. táblázat)

4. táblázat. Az 1980-ban és 1981-ben végzett hallgatók társadalmi és földrajzi származása

Az apa foglalkozása	A reformmozgalomhoz nem csatlakozott hallgatók (%) (n = 137)*	A reformcsoport tagjai (%) (n=11)**
Munkás	42	9
Művezető, kisiparos, alkalmazott	29	18
Vezető, értelmiségi	29	73
Összesen	100	100
A Budapesten érettségizettek aránya (%)	48	100

* egyéb vagy nincs adat, ** egyéb= 1 fő

„Valószínűleg nem szabad antiszemitizmust látni ebben”

Az átszervezési folyamat során egy másik, még rejtettebb választóvonal is felszínre került, amelyik a két csoport „etnikai” összetételével volt kapcsolatos. A magyarországi értelmiség történetét figyelembe véve (25) nemigen lepődhetünk meg azon, hogy zsidók és nem-zsidók ellentétéről volt szó. Miként erről meggyőződhetünk interjúink során, számos megkérdezett (diák és oktató) a „kisebbségi” tanszékeket olyan tanszékeként tartották számon, amelyek oktatóinak jelentős része, ha éppen nem többsége zsidó származású, míg a többségi tanszékeket „nem-zsidó” oktatókból álló tanszékeknek tekintették. (26)

Míg egyes általunk megkérdezett hallgatók és oktatók nem haboztak olyan kifejezéseket használni, amelyek közvetlen módon nevezték meg az aktorok „etnikai származását”, mások igyekeztek elkerülni ezeket a szavakat, amikor ugyanerre a választóvonalra akartak utalni. A magyar értelmiség körében elterjedt szokásnak megfelelően a zsidók esetében az „urbánus”, „polgári-humanista”, „liberális” jelzőt alkalmazták, míg a szembenálló csoport esetében a „népies” kifejezést, ami koránt sem jelentette azt, hogy az érintettek azonosultak volna a népi vagy az urbánus írók gondolataival. (27) E címkek alkalmazása lehetőséget adott a szóban forgó „etnikai” választóvonal nyilvános – ugyanakkor felettébb szemérmes – megjelenítésére, méghozzá anélkül, hogy az illető kitegye magát annak a veszélynek, hogy antiszemita ként (vagy cionistaként) bélyegzik meg. A tanszék-csoport átszervezések esetében először nyilvánosan a „zsidó” és „nem-zsidó” tanszék-közötti választóvonalról, amikor is a hivatalos politikai normákra hivatkozva egy politikai vezető, a párt politikai bizottságának egyik tagja elítélően szolt bizonyos olyan „antiszemita színezetű” megnyilvánulásokról, amelyek a tudomására jutottak.

Ha nincsenek is pontos információink ez utóbbi incidensről, némi képet alkothatunk arról, hogy a „többségi” tanszék oktatói milyen „módszereket” alkalmaztak ellenfeleik (oktatók vagy az ez utóbbiakhoz közel álló reformpárti diákok) pozícióinak meggyengítése érdekében. Mint ez kiderül az egyik interjúnk után papírra vetett feljegyzésünkből, az ilyenkor bevetett érvekben gyakran bukkannak fel valamiféle „cionista” fenyegetéssel kapcsolatos célzások. Egy általunk meginterjúvult hallgató, aki egyébként nem volt tagja a hallgatói reformcsoportnak, elmondta nekünk (azután hogy kérésére kikapcsoltuk a magnetofont), hogy egyes oktatók több ízben megkérdezték tőle, nincs-e véletlenül benne valamilyen „cionista összeesküvésben”. Ugyancsak ő mondta el azt, hogy egyes ok-

atatók többször vádolták meg (megint csak a kulisszák mögött) „cionizmussal” a szembenálló tábor tagjait. Állítólag többször is megfogalmaztak ilyen vádakot egy KISZ-vezető előtt annak érdekében, hogy eltántorítsák őt a reformer hallgatók támogatásától.

Az egyik megkérdezett egyetemi adjunktus szerint a szóban forgó „etnikai választóvonalat” ismerők közül néhányan hajlamosak voltak arra, hogy a konfliktusokat egyes oktatók antiszemitizmusára vezessék vissza. Ugyanakkor nem mindenki értett egyet ezzel. Az imént említett adjunktus szerint például ezek az értelmezések teljesen elhibáztak, vagy legalábbis leegyszerűsítőek: „Nem hiszem, hogy antiszemitizmust kellene látni mindebben”. Ugyancsak az ő szavai szerint, ha választ keresünk, hogy milyen „igaz okokra” vezethetők vissza a két szembenálló tábor közötti „összeütközések”, egy sor olyan tényezőt kell figyelembe venni, mint a két csoport érintett személyeinek kulturális szintje, tudományos érdekeik stb. Egy hallgatónő szintén hasonló gondolatokat fogalmazott meg:

„Itt vannak ilyen személyes jellegű dolgok, amiktől történetileg megromlott a két társaság közötti viszony. Kulturálisan meg nagyon jó leírás az a zsidó-nem zsidó dolog. Az a valóban létező kulturális eltérés, ami a zsidó értelmiséget elkülöníti. Nem is az, hogy zsidó-nem zsidó, hanem a feltehetőleg később, illetve az 1945 meg akörül értelmiségivé váló meg egyetemet végzett emberek kultúrája. Azt hiszem, hogy ezt nem kell magyaráznom, ez eléggé világos. Másrészt eléggé nehezen leírható.” (a reformcsoport egyik tagja.)

A szakcsoport „bennszülöttei” által megfogalmazott láttelepek igen jól érzékeltetik, hogy milyen sokféle és ugyanakkor konvergáló dimenziója van az általunk tanulmányozott mikro-mezőben észlelt megosztottságoknak. Ezekből a diagnózisokból az is kitűnik, hogy a különféle dimenziók mentén kirajzolódó választóvonalak hasonló módon osztották meg a vizsgált népességet, és ez lehetőséget adott a cselekvők számára, hogy érdekeiknek és az adott helyzetnek megfelelően állítsák előtérbe, vagy éppen igyekezzenek leplezni a vizsgált népességen belül észlelhető megosztottságok egyik vagy másik aspektusát. (28, 29)

Jegyzet

(1) Az ifjúsági parlamentek munkahelyeken, iskolákban és felsőoktatási intézményekben megtartott rendezvények, amelyek lehetővé teszik a fiatalok számára „panaszait” és „javaslatait” megfogalmazását. Ezeknek a fórumoknak, amelyeket a hetvenes évek elején hoztak létre a politikai rendszer demokratizálását célzó (felettlőbb korlátozott) intézkedések keretében, minthogy semmilyen jelentős döntési joggal nem ruházták fel őket, csak igen csekély hatással vannak az egyetemi intézmények működésére.

(2) Ha igaz is, hogy az 1956 után létrejött politikai hatalom konszolidálódását követően, az a hatvanas évek második felétől pragmatikusabban módon gyakorolták Magyarországon a politikai hatalmat, mint a sztálinizmus idején, hiszen a kormányzat jobban figyelembe vette a nemzeti sajátosságokat és a lakosság bizonyos igényeit, a nézetkülönbségeket, ezen belül is a politikai nézetkülönbségeket továbbra is nagymértékben elfedték. Ez olyannyira igaz, hogy Gombár Csaba, aki kezdeményező szerepet játszott a korabeli magyar politikai rendszer sajátosságait feltáró kutatások megindulásában, egy utóbb híressé írásának a következő címet adta: „Van-e, és ha igen, milyen a politikai tagoltság nálunk? *Politika és Társadalom, A Magyar Politikai Társaság Évkönyve*, Budapest. (1983) Erdemes megjegyezni, hogy ez a tanulmány csak tíz évvel megszületése után jelenhetett meg. A liberális hírnév-

nek örvendett Kádár-korszak utolsó időszakáig szentségtörésnek számítottak a „dolgozó nép” politikai homogenitását megkérdőjelező megnyilatkozások.

(3) A hetvenes és nyolcvanas évek magyar szociológiai mezőjének jellemzőiről lásd még Louis Pinto és Maria Bad (Rényi Ágnes) írásait, amelyek az *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 61-es, 1986 márciusi számában jelentek meg, 48–54.

(4) Pierre Bourdieu (1984): *Homo Academicus* (Az egyetemi/tudományos szféra emberei) Editions de Minuit, Párizs.

(5) Élénk viták folytak többek között a támogatások elosztásáról és a tudományos prioritásokról; számos disputa tárgyat képezte az is, hogy miként kellene megreformálni bizonyos szakok képzését. Így például egy évvel az 1978-as Ifjúsági Parlament előtt egyes oktatók a szakcsoporton belül létrehozott reformbizottság keretei között a diákok által megfogalmazott reformjavaslatokhoz igen hasonló javaslatokat képviseltek. A grémium működés módja jól illusztrálja, hogy mennyire megosztott volt a szóban forgó szakterület: több informátorunk is szólt arról, hogy a különböző reformjavaslatokról rendezett szavazások alkalmával mindig ugyanazok voltak a szavazati arányok (5 : 2), ami pontosan megfelel a szakterület két „klánja” közötti erőviszonyoknak.

(6) A magyarországi egyetemeken általában olyan szervezeti egységeket illetnek a tanszék névvel, amelyek egy-egy tudományág vagy tudományszak oktatására és kutatására szakosodtak. Az egyes tudományterületek rokon területeire szakosodott tanszégeket gyakran nagyobb szervezeti egységek fogják össze. Ezeket az egyes karokon más és más nevekkkel illetik: igen gyakori a tanszékcsoport elnevezés, de az általunk vizsgált karon a szakcsoport nevet használták.

(7) Írásunkban a „többségi” és a „kisebbségi” tanszék elnevezéssel illetjük a két egymással szemben álló oktatói csoportot. Ezt az általunk kitalált, szándékosan semleges elnevezést annak függvényében alkalmazzuk, hogy hány tanszékot „mondhattak a magukénak” az egyes táborkok. Tanulmányunkban később megjelölnek azok az elnevezések is, amelyeket a „bennszülöttek” alkalmaztak a két tábor megjelölésére.

(8) Lásd ezzel kapcsolatban a *Homo academicus* c. könyv „Espèces de capital et formes de pouvoir” (Tőkefajták és hatalmi formák) című fejezetét! – i. m. 99–167.

(9) A tudományos mezőben, illetve az egyetemi mikro-mezőkön belül zajló „osztályozási harcokról” lásd a *Homo Academicus* c. könyv idevágó elemzéseit! (i. m. 23., 31. és 100.)

(10) Ezt a fajta érvelést jól illusztrálja az alábbi szöveg, amely az e vita keretében megjelent cikkek egyikében olvasható: „Az elmúlt évtizedekben az alkalmazások nem örvendtek akkora megbecsülésnek, mint az elmélet, és ezért szükségessé vált, hogy helyreállítsuk az egyensúlyt.” „Joggal lehet tartani attól, hogy a kutatások (...) túlzottan elszakadnak az empirikus megfigyelésektől, és második vagy harmadik generációs kutatásokká alakulnak. Ebben az esetben ez a tudományág pusztán esztétikai gyakorlatok tárgyává válhat, és nem lesz több kapcsolat elmélet és gyakorlat között, mint amennyi kapcsolat van a sakkjáték és hareművészet között.”

(11) A tisztán tudományos tekintély és az egyetemi tekintély szembenállásáról lásd P. Bourdieu id. művét, 112–134.

(12) Utóbb D. és R. vezetői pozícióját a másik táborhoz tartozó oktatók foglalták el.

(13) Ez többek között abban fejeződött ki, hogy 1948–49-ben és 1956 utáni is sok egyetemi tanárt bocsátottak el. A politikai beállítódáson túl az „osztály-hovatartozás”, illetve a polgáriként, reakcióként vagy az új rendszerrel szemben ellenségként megbélyegzett világgépekkel való azonosulás is oka lehetett az elbocsátásnak. Az ilyen típusú tisztogatások különösen erősen érintették a humánképzésre szakosodott karokat.

(14) Az alábbi szöveg, amely egy minisztériumi reformbizottság keretében született, így jellemezte a felsőoktatási intézményekben foglalkoztatottakkal szemben megfogalmazott követelményeket: „Az oktatók minőségét megítélésénél a velük szemben támasztott hármas követelményből kell kiindulni: az oktatás-nevelés, a kutatás és a közéleti tevékenység követelményéből. (...) Az viszont már nem mindenütt kedvező jelenség, hogy nem mindenütt egyformán értelmezik a követelményeket, és intézményenként bizonyos fokig eltérően súlyozzák ezeket, van, ahol a szakmai követelmény és van, ahol a közéleti tevé-

kenység kritériumának a háttérbe szorulására panasz-kodnak, pedig az mindenütt egyforma/noha nem mindenki vallja, hogy a három követelménynek egyforma súlyt kell kapnia.” In Palovetz János (1983, szerk.): *A magyar felsőoktatás helyzete*. Oktatókutatási Intézet, Budapest. A felsőoktatási intézmények anyagi és személyi ellátottsága, 417.

(15) Az interjúrészletek Kovács M. Mária – Örkény Antal (1991): *Káderek* című munkájából valók, Szociológiai Füzetek, 52. kötet, ELTE Szociológiai Intézet, 26–27. és 64–65.

(16) Olyannyira, hogy a pártszervezet fegyelmi eljárás kezdeményezett T. ellen.

(17) Hadd jegyezzük meg, hogy a „terep” általunk megszólaltatott számos szereplője is hasonló hipotéziseket fogalmazott meg: „Ha egy tanszéknek több órája van, akkor jogosan igényelhet státuszt, mondván, hogy ennyi emberrel a feladatait ellátni nem tudja. És a tanszék növelése, ez alapvető érdeke mindenkinek, ez így van. (...) Lehet, hogy tévedek, ez egy hipotézis, amit nem lehet bizonyítani. Tudniillik az a benyomásom, hogy amennyiben választani lehetett volna bizonyos tárgyak közül, a mi tanszékünket esetleg több hallgató kereste volna fel, vagy választotta volna, mint más tanszékét. Sőt az elképzelésemhez az is hozzátartozik, hogy ezt azok is tudták vagy sejtették, vagy félték tőle, akik éppen emiatt ezt megpróbálták – és sikerrel – visszaverni. (tanárságát az egyik „kisebbségi” tanszéken).

(18) A tanárok hatalmát megkérdőjelező lépésekkel szembeni ellenséges beállítódás nagyon markánsan fogalmazódik meg a cikkünk elején közölt interjúrészletben.

(19) A cselekvők számára adott pillanatban rendelkezésre álló harci formákról lásd P. Bourdieu *La grève et l'action politique* (A sztrájk és a politikai cselekvés) c. szövegét. In *Questions de sociologie* (Szociológiai kérdések), Editions de Minuit, Párizs. (1984) 257–258.

(20) A magyar egyetemeknek a környezetüktől való elszigeteltsége többek között azzal függ össze, hogy nincs valódi verseny a különböző egyetemek között, ami arra ösztönözné az utóbbiakat, hogy jobban alkalmazkodjanak a környezetükben bekövetkezett változásokhoz. Elszigeteltséget eredményez az is, hogy az egyetemi karok és a végzeteket alkalmazó ágazatok közötti kapcsolatok általában nagyon gyengék, vagy nem is léteznek. Ez a helyzet arra vezethető vissza, hogy egészen a legutóbbi időkig nem tűrték el olyan, valóban független szakmai egyesületek működését, amelyek kapcsolatot létesíthetnének az egyetemek és a gazdaság különböző szférái között. Így például az oktatás szférájában korábban működött szervezeteket (tanáregyesületeket, szülői szervezeteket, stb.) 1949 körül feloszlatták, vagy olyan szervezetekké alakították, amelyek a sztálini „hajtószíj”-elv jegyében működtek. A jelenlegi politikai változásokkal egy időben tanúi lehetünk az egyesületi élet újjászerveződésének.

(21) *Social Origins of Educational Systems* (Az oktatási rendszerek társadalmi eredete) című művében (Sage, London and Beverly Hills, 1979) M. S. Archer történeti összehasonlító elemzést nyújt a decentralizált és a centralizált oktatási rendszerek fejlődéséről. A

könyv meggyőzően bizonyítja, hogy a centralizált oktatási rendszerek esetében a változások általában vagy a politikai centrum kezdeményezésére, vagy az ez utóbbi által érvényesített nyomásra vezethetők vissza.

(22) Az elsőként idézett szöveg szerzőinek óvatossága azzal is összefügg, hogy a dokumentum a Magyar Tudományos Akadémia egyik bizottságának égisze alatt született, amelyben mindkét szembenálló tábor képviseltette magát: ilyen körülmények között mindkét fél képviselői megvétőzhatták a számukra előnytelen megfogalmazásokat.

(23) Hadd emlékeztessünk arra, hogy az irányítószervek által kívánatos tartott átszervezés arra irányult, hogy jelentős mértékben átalakítsák a szakterület belső erőviszonyait.

(25) A válságok rejtett aspektusokat feltáró szerepéről lásd a *Homo Academicus* c. könyv 5. „Le moment critique” (A kritikus pillanat) című fejezetét, mindenekelőtt a 234–242. oldalakon olvasható elemzést.

(26) „Valóban, a századforduló idején és a két világháború között – az asszimilációs folyamatok intenzitása ellenére – akárcsak az uralkodó osztályok esetében, a magyar középrétegeken, és főként az értelmiségben belül élesen elvált egymástól a zsidók és a keresztények csoportja.” (Karády Viktor – Kemény István: *Les juifs dans la structure des classes en Hongrie, essai sur les antécédents historiques des crises d'antisémitisme (Zsidók a magyar társadalom osztályszervezetében, esszé az antiszemita válságok történelmi előzményeiről)*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 22. szám, 1978 június (az idézet a cikk rezüméjéből származik). Az 1947–48 után bekövetkezett radikális magyarországi politikai átalakulások ellenére ezek a választóvonalak, ha módosult formában is, továbbélnek a magyar értelmiségben belül. Lásd ezzel kapcsolatban a Kovács András, Erős Ferenc és Lévai Katalin szerzőhármának az *Actes de la recherche en sciences sociales* 1985. márciusi számában megjelent cikkét (La question juive dans la Hongrie contemporaine; Comment j'en suis arrivé à apprendre que j'étais juif?) Ez utóbbi írás „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” címen a *Medvetánc* 1985. 2–3-as számában magyarul is napvilágot látott.

(27) „En magam is tudok jó néhány tehetséges emberrel, aki azért hagyta ott az egyetemet, mert ezt az érdekháborút nem tudta elviselni. (Ez a háború) egészen abszurd következményekhez vezetett. Olyan szinten, hogy többé-kevésbé karakterizálta a tanszékeket: hogy például volt két (Z.) tanszék és akkor az egyik a zsidóké, a másik az antiszemitáké. Szóval ez egészen eddig ment. (...) Egy biztos, ha valaki ott van öt évig

(az egyetemen), és ha van a zsidó Z. tanszék és az antiszemitizmus Z. tanszék, egyértelmű, hogy melyik melyik. Ez valamennyire jellemző, annak ellenére, hogy nem hiszem, hogy ez kimondott érvek formájában megjelent volna valahol. Bár nincs kizárva.” (a reformcsoport egyik tagja)

(28) A „népies” és az „urbánus” irányzatok a két világháború között a magyarországi szellemi, és főként irodalmi élet két fő irányzatát alkották. Azóta ezeket a kifejezéseket gyakran használják a zsidók és nem-zsidók közötti választóvonal eufemisztikus megjelenítésére. A „népisek” és „urbánusok” közötti szembenállásról lásd Fejtő Ferenc „*Mémoires de Budapest à Paris*” című munkájának *Populistes contre démocrates (Népiesek kontra demokraták)* című fejezetét, Calmann-Lévy kiadó, Párizs. (1986) 87–92. Magyarul lásd: Fejtő F. (1990): *Budapesttől Párizsig, Emlékeim*. Magvető kiadó, Budapest.

(29) E cikk francia változata az *Actes de la recherche en sciences sociales* c. folyóirat 86–87-es, 1991 márciusi számában jelent meg. Kutatásunk lefolytatásához nagy segítséget jelentett az, hogy Forintos György, az azóta sajnos elhunyt szociológus rendelkezésünkre bocsátotta az Oktatáskutató Intézetben 1981 és 1984 között végzett, a felsőoktatási intézmények működését szervezetszociológiai szempontból vizsgáló kutatás azon adatait, amelyek az általunk vizsgált egyetemi szakcsoportra vonatkoztak. A szerzők köszönettel tartoznak Centre de Sociologie Européenne (Párizs) munkatársainak (Pierre Bourdieu, Karády Viktor, Rémi Lenoir, Louis Pinto és Monique de Saint Martin), akik számos megjegyzésükkel és javaslatukkal segítettek e tanulmány létrejöttében. A tanulmány alapjául szolgáló kutatásban négyen vettünk részt, vizsgálódásaink főbb eredményeit az alábbi, Forintos György által szerkesztett kiadványban jelentettük meg: Bajomi Iván – Bruszt László – Sasfi Csaba – Tót Éva (1988): *Az egyetemi érdekérvényesítés lehetőségei egy tantervmódosítási akció tükrében*, Tanulmányok a felsőoktatás köréből, Oktatáskutató Intézet, Budapest. 51. Ugyanerről a kutatásról született egy rövidebb írás is: Bajomi Iván (1984): Fejtőre állított világ – avagy beleszólhatnak-e a diákok abba, hogy miként okítsák őket? *Ifjúsági Szemle*, 4, 57–67. Mivel anonimitást ígértünk interjúalanyainknak, szövegünkben csak a megnyilatkozók egyetemi fokozatát, pozícióját jelöljük. Ugyanilyen okok miatt kiiktatunk minden olyan hivatkozást, amelynek alapján azonosítani lehetne a konfliktus színterét szolgáló egyetemi tanszékcsoportot.